

DOI: 10.31648/an.6617

## GDZIE SIĘ PODZIAŁA KOŚĆ „SAKRALNA”? UWAGI NA TEMAT GENEZY TERMINÓW MEDYCZNYCH W JĘZYKACH EUROPEJSKICH

### WHAT HAPPENED WITH THE “SACRED” BONE? REFLECTIONS ON THE GENESIS OF MEDICAL TERMS IN EUROPEAN LANGUAGES

**Siarhei Kandrychyn**

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8509-2554>

Miński Szpital Obwodowy / Minsk Regional Hospital

e-mail: [kandrycz@yandex.ru](mailto:kandrycz@yandex.ru)

**Keywords:** anatomical terms, sacrum, origin, European languages

**Abstract:** This study concerns the origin of the anatomical term (*os sacrum*) in European languages. The presence of this term among European countries demonstrates an obvious dichotomy: on the one hand, in European countries belonging to the Romance language group (the south and west of the continent) the Latin wording has been preserved, on the other, in European countries located to the north and east of Germany peculiar traces of the German language have appeared. The study provides further arguments for asserting that the intensity of synonymy in terminology may indicate the historical region of their origin.

Poniższe refleksje<sup>1</sup> dotyczą pytania o pochodzenie nazwy *kość krzyżowa* w językach europejskich. Pytanie to wydaje się uzasadnione, bo trzeba mieć dużo wyobraźni, żeby patrząc na tę kość, odnaleźć w niej kształt krzyża. Słownik etymologiczny podaje genezę tej nazwy. Ma ona jakoby wywodzić się od łacińskiego *os sacrum*, która z kolei powstała na gruncie jej greckiego odpowiednika (*ἱερὸν ὀστέον*), odzwierciedlającego święte, cudowne przeznaczenie

---

<sup>1</sup> Pragnę wyrazić głęboką wdzięczność za pomoc w redagowaniu tekstu Karolowi Piaseckiemu.

owej kości, w różnoraki sposób powiązane z procesem prokreacji. Historia pochodzenia nazwy tej kości wciąż przyciąga uwagę badaczy [Sugar 1987, 2061-2063; Varga 2018, 163-169; Ojuma 2018, 17-18].

Obecnie we wszystkich krajach europejskich należących do romańskiej grupy językowej zachowało się brzmienie łacińskie: *hueso sacro* (Hiszpania), *sacrum* (Francja), *sacro* (Portugalia), *osso sacro* (Włochy), *sacru* (Rumunia). Starodawnie znaczenie przechowuje również współczesny język grecki.

Natomiast u narodów centralnej, północnej i wschodniej części kontynentu nazwa tej kości jest odmienna. Owa dychotomia rozpoczęła się w momencie, kiedy w języku (językach) niemieckim pojawił się termin *das Kreuzbein* – czyli właśnie kość krzyżowa (*das Kreuz* – krzyż, *das Bein* – kość). Najwidoczniej dawni Niemcy chcieli podkreślić sakralny charakter owej kości, przyrównując ją do Świętego Krzyża. Wydaje się, że w tym przypadku chodziło nie tylko o puryzm językowy, tj. o korzystanie wyłącznie z zasobów słowotwórczych języka niemieckiego, lecz także o swoiste podkreślenie sakralności, odpowiadające ówczesnym zasadom religijnym. Alternatywne hipotezy pochodzenia nazwy omawianej kości w języku niemieckim, już bez religijnych uzasadnień, są mało wiarygodne (*das Bein* – również oznacza nogę).

Tę terminologiczną konstrukcję (*krzyż + kość*) przejęło nazewnictwo medyczne narodów mieszkających na wschód i północ od Niemiec. Zapożyczenia i kalki językowe w procesie rozwoju mianownictwa anatomicznego są zjawiskiem częstym. W tym przypadku część krajów europejskich powszechnie wykorzystwała kalkę z języka niemieckiego, natomiast pozostałe zachowały klasyczną nazwę łacińską. Odzwierciedla to wpływy kultury i języka niemieckiego na znaczną część kontynentu europejskiego. Prawdopodobnie działał tu mechanizm transmisji kulturowej (np. we współczesnym języku białoruskim istnieje wiele germanizmów zapożyczonych za pośrednictwem języka polskiego).

W każdym razie odpowiednik niemieckiego *das Kreuzbein* mają wszystkie kraje nadbałtyckie: Polska – *kość krzyżowa*, Litwa – *kryžkaulis*, Łotwa – *krustu kauls*, Estonia i Finlandia – *ristluu* (*rist* po fińsku *krzyż*), i Szwecja – *korsben*; do tej grupy możemy dołączyć Norwegię – *korsbeinet*. Analogicznie przedstawia się sytuacja wśród pozostałych Słowian Zachodnich, mających bliski kontakt z językiem i kulturą niemiecką: *křížová kost* (Czechy), *križnica* (Słowenia), *križova kost* (Słowacja). Natomiast na Wyspach Brytyjskich, gdzie historyczne wpływy niemieckie nie były tak znaczne, pozostał w użyciu wzór łaciński: *the sacrum* (Anglia), *sacro* (Irlandia). U Słowian Wschodnich kość ta ma taką samą „germańską” etymologię, choć zwykle gubi się tu rdzeń *kość* i pozostaje jedynie *krzyż* (*крестец* – Rosja, *крыж* – Białoruś, *крижова кистка*, *криж* – Ukraina). Nie są tu wyjątkiem także Węgry (*kersesztcsonf*). Nieco uogólniając, możemy mówić o tym, że europejscy przedstawiciele uralskiej rodziny językowej skorzystali z przykładowi niemieckiego (por. nazwę estońską i fińską).

Ale już na Bałkanach, u Słowian Południowych, sytuacja staje się nieco odmienna, bowiem w wielu krajach, obok kalki z niemieckiego, stosowane jest

również brzmienie łacińskie: Chorwacja – *krsna kost*, *sacrum*, *križnice*, Bułgaria – *крѣст* i *сакрум*, Serbia – *крсна кост* i *сакрум*. Za to w Bośni i w Macedonii północnej używany jest etymologiczny wariant niemiecki – *krstačna kost* i *крсната коска*. Nic w tym dziwnego. Decydują o tym zarówno położenie geograficzne regionu, jak i jego kulturowo-językowa mozaika.

Analiza charakteru historycznych zależności językowych, pojawiania się i upowszechnienia terminów medycznych na kontynencie europejskim jest tematem niezmiernie interesującym, ale trudnym w realizacji. Wciąż bowiem istnieją luki metodologiczne i pytania, które pozostają bez odpowiedzi. Dlatego też uzasadnione wydaje się badanie tych czynników, które mogłyby chociaż pośrednio wyjaśnić pojawiające się wątpliwości. Jedną z takich możliwości mogłaby być analiza porównawcza synonimów.

Synonimia w terminologii naukowej powszechnie uważana jest za zjawisko niepożądane. Charakteryzuje ona wstępną fazę rozwoju języka specjalistycznego. W niektórych przypadkach ma długą tradycję, świadczącą o istniejących od dawna sprzecznościach w rozwoju języka i o jego wewnętrznej różnorodności [Popiołek 2013, 45-53; Fedina 2017, 85-89; Jankowiak 2015].

Obecnie w polskim słownictwie synonimów terminu *kość krzyżowa* brakuje. Taką samą sytuację obserwujemy w większości krajów leżących na wschód od Niemiec. Żadnej powszechnie znanej dychotomii terminologicznej w tym zakresie nie ma też w języku rosyjskim.

Natomiast w krajach znajdujących się na pograniczu różnych obszarów kulturowych i lingwistycznych sytuacja jest odmienna, bo tam w granicach tej samej przestrzeni językowej stosowane są tradycyjnie dwa terminy, z których jeden ma genezę łacińską, a drugi niemiecką. I tak, poza Bałkanami, podobną dychotomię terminologiczną obserwujemy w niektórych krajach germańskojęzycznych, mających wspólną granicę z Niemcami: w Holandii – *heiligbeen* (dosłownie – święta kość) i – *os sacrum*, w Danii – *korsbenet* i *sacralbenet*. Nawet w samym języku niemieckim dla określenia krzyżowego odcinka kręgosłupa stosowane są równoległe terminy: *Kreuzwirbel* i *Sakralwirbel*.

Skala synonimii związanej z kością krzyżową w różnych, a zwłaszcza w sąsiadujących ze sobą językach, może być nie tylko świadectwem współzależności ich rozwoju, lecz także wskazywać na kierunek transmisji kulturowej i proces zapożyczeń w obrębie mianownictwa medycznego. Innymi słowy, badanie synonimii może być przeprowadzane zarówno w „czasie”, tj. dotyczyć rozwoju konkretnego języka lub grupy językowej, jak i w przestrzeni geograficznej.

Mapowanie występowania niektórych innych terminów medycznych dostarcza kolejnych argumentów dotyczących wymienionych wyżej kwestii. Wynika z nich, że natężenie synonimii w terminologii może wskazywać na historyczny region ich pochodzenia. Dobrym przykładem jest tu nazwa *ospa wietrzna*. Możemy śmiało stwierdzić, że w żadnym języku europejskim dla oznaczenia tej choroby nie ma aż takiej liczby synonimów jak w języku (językach) niemieckim. Współcześnie w landach niemieckich stosowane są szeroko cztery

odpowiedniki tego terminu, a dwa następne używane są w landach austriackich. Aby zrozumieć historię tej synonimii, powróćmy do geografii. Na wschód od Niemiec stosowana jest kalka niemieckiego terminu *die Windpocken*. Oprócz Polski spotykamy ją w krajach nadbałtyckich, w Rosji, na Białorusi i Ukrainie. Natomiast na północ i zachód od Niemiec używa się kalki terminu *die Wasserpocken* (Holandia, Szwecja, Norwegia). Dodatkowo, na wschód i południe od Austrii występuje kalka zawierająca nazwy zwierząt hodowlanych (głównie *owca* i *koza*), będąca odpowiednikiem terminu *Schafplatten* (Słowacja, Węgry, Chorwacja, Macedonia Północna). Nazwa choroby ukazuje na domniemane źródło zakażenia: wiatr, woda lub bydło (jak i nazwa *chickenpox* w języku angielskim). Taka zmienność geograficzna bezpośrednio wskazuje na miejsce pochodzenia terminu i kierunki jego rozpowszechniania. Rozpatrując tę synonimie, należy pamiętać, że niemiecki termin *die Windpocken* jest prawdopodobnie kalką z greckiego *ανεμοβλογιά*.

Jako osobny przykład wykorzystania kalki strukturalnej pochodzącej z niemieckiego w terminologii anatomicznej, obok *kości krzyżowej*, możemy podać inne przykłady: *kręg* – *der Wirbel* i *kręgosłup* – *die Wirbelsäule*. Godny podkreślenia jest fakt, że w krajach europejskich nigdzie poza Polską i Holandią takiej kalki nie zastosowano. Natomiast we wszystkich krajach europejskich, w których używa się języków z romańskiej grupy językowej oraz na Wyspach Brytyjskich zachowało się brzmienie łacińskie – *vertebra*. Oznacza to, że wśród wielu ludów europejskich termin i pojęcie *kręg* nie było w stanie konkurować z pojęciem semantycznym *krzyż*. Byłby to jeszcze jeden argument wskazujący na unikalność owej dychotomii terminologicznej.

Podsumowanie danych na temat geograficznego rozmieszczenia kalek wybranych terminów medycznych pochodzących z języka niemieckiego przedstawia tabela 1. Poza omówionymi powyżej terminami w tabeli uwzględniono jeszcze dwa – *kość jarzmowa* i *nerki*. Wszystkie analizowane przykłady podkreślają wyjątkową skalę występowania terminu *kość krzyżowa* w Europie i wskazują na kierunki jego zapożyczeń. Należy też zwrócić uwagę, że kalki utworzone na bazie niemieckich synonimów *kości jarzmowej* w dużym stopniu powtarzają historię synonimiki nazwy *ospa wietrzna*.

Kształtowanie polskiej terminologii medycznej charakteryzowało się podkreśleniem tożsamości narodowej i wykorzystaniem odcieni znaczeniowych języka pospolitego w celu uniknięcia zapożyczeń z klasycznej terminologii łacińskiej i innych języków obcych [Masłowski 1977; Bańko 2016]. Proces nastąpił w XIX i na początku XX wieku i kierowano się wówczas zasadą: „Ilekróć mamy możliwość wyboru między wyrazem obcym a odpowiednikiem polskim, tylekróć powinniśmy wybrać wyraz polski” [Doroszewski 1962, 16]. Nie uniknięto jednak wpływu języka niemieckiego, wykorzystano zwłaszcza obce konstrukcje semantyczne i etymologiczne, adaptując je na potrzeby słownictwa polskiego, przy czym kalki językowe stanowiły znaczącą część terminów anatomicznych. Należy pamiętać, że język niemiecki, razem z innymi językami

europijskimi, pośredniczył w przenikaniu do polszczyzny łacińskich terminów chrześcijańskich, głównie w okresie XIII-XV wieku. Nic w tym dziwnego – terminologie specjalistyczne wszystkich języków słowiańskich obficie czerpały z łaciny lub języka niemieckiego [Popiołek 2013, 45-53; Bańko 2016, 35].

We współczesnej polskiej terminologii medycznej praktycznie nie ma terminów „czysto” niemieckich, oprócz kalek stworzonych za pomocą zasobów słowotwórczych języka polskiego. Natomiast w powszechnym użytku znajduje się mnóstwo wyrazów zapożyczonych z języka niemieckiego; z anatomiczno-medycznych przykładów mamy: *die Lende* (łędźwie), *der Schlag*, *treffen* (... a niech go szlag [udar] trafi), *der Tripper* (tryper/rzeżączka) itd. Samo dążenie do zastępowania wyrazów obcych wyrazami rodzimymi w polskim słownictwie lekarskim może być rozpatrywane przez pryzmat niemieckiej tradycji puryzmu językowego [Morciniec 2015, 235]. W efekcie wspólnych tradycji historyczno-językowych współczesna terminologia medyczna w językach polskim i niemieckim istotnie wyróżnia się na tle innych języków europejskich, które kształtowały się przede wszystkim na gruncie łaciny i języka greckiego.

Podsumowując, intuicja podpowiada, że grecko-rzymska „świętość” nazewnictwa okolicy łędźwiowej wymagała w chrześcijańskiej Europie przeniesienia akcentu z aspektu prokreacyjnego na aspekt *stricte* religijny. I stąd, być może, zastąpienie jej (świętym) krzyżem. Jednak dopóki nie znajdziemy źródłowego potwierdzenia tej wczesnośredniowiecznej (?) manipulacji, musi to pozostać w sferze hipotez.

Tabela 1. Dane o rozpowszechnieniu kalek (lub zapożyczeń) wybranych terminów medycznych z języka niemieckiego w krajach europejskich

Nazwa w języku niemieckim	Kraje europejskie, w których używana jest kalka (lub zapożyczenie) z języka niemieckiego*
<i>das Kreuzbein</i>	BY, BA, CZ, EE, FI, LT, LV, MK, NO, PL, RU, SK, SI, SE, UA, HU BG**, HR**, DK**, NL**, RS**
<i>die Windpocken</i> (kalka z greckiego)	BY, EE, LT, LV, PL, RU, RS, UA
<i>die Wasserpocken</i>	NL, NO, SE
<i>Schafplattern</i> ( <i>Schafblattern</i> )	HR, MK, SK, HU, BA**
<i>das Jochbein</i> (kalka z greckiego i z łaciny)	HL, PL, SK
<i>das Wangenbein</i>	DK, EE, FI, LT, LV, NO, SE
<i>die Niere</i>	BY, DK, EE, LT, LV, PL, NL, NO, SE, UA
<i>der Wirbel</i>	NL, PL

Źródło: opracowanie własne

\* Dwuliterowe kody państw europejskich: Białoruś (BY), Bośnia i Hercegowina (BA), Bułgaria (BG), Chorwacja (HR), Czechy (CZ), Dania (DK), Estonia (EE), Finlandia (FI), Holandia (NL), Litwa (LT), Łotwa (LV), Macedonia Północna (MK), Norwegia (NO), Polska (PL), Rosja (RU), Serbia (RS), Słowacja (SK), Słowenia (SI), Szwecja (SE), Ukraina (UA), Węgry (HU).

\*\* Kraje, w których obok kalki z niemieckiego stosowany jest wariant z języka łacińskiego.

**Bibliografia**

- Bańko Mirosław, Svobodová Diana, Rączaszek-Leonardi Joanna, Tatjewski Marcin. 2016. *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Doroszewski Witold. 1962. *O kulturę słowa. Poradnik językowy*. Warszawa: PIW.
- Fedina Elena A. 2017. *К проблеме синонимии в медицинской терминологии*. «Vestnik TGPU» No 6: 85-89 [Федина Елена А. 2017. *К проблеме синонимии в медицинской терминологии*. «Вестник ТГПУ» No 6: 85-89].
- Jankowiak Lucyna A. 2015. *Synonimia w polskiej terminologii medycznej drugiej połowy XIX wieku (na podstawie „Słownika terminologii lekarskiej polskiej” z 1881 roku)*. Warszawa: Instytut Sławytyki PAN.
- Masłowski Jan. 1977. *Polskie słownictwo lekarskie*. Wrocław: Ossolineum.
- Morciniec Norbert. 2015. *Historia języka niemieckiego*. Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Filologicznej.
- Ojuma Naomi, Loukas Marios. 2018. *The Intriguing History of the Term Sacrum*. “The Spine Scholar” No 1: 17-18.
- Popiołek Barbara. 2013. *Z problematyki kalek językowych w terminologii anatomicznej (na materiale chorwackim)*. „Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie” nr 2: 45-53.
- Sugar Oscar. 1987. *How the Sacrum Got Its Name*. “JAMA” Vol. 257, No 15: 2061-2063.
- Varga Èva K. 2018. *Motivaciã «krest» v nazvanii krestca v slavãnskikh àzykah*. “Studia Slavica” No 1: 163-169 [Варга Èва К. 2018. *Мотивация «крест» в названии крестца в славянских языках*. “Studia Slavica” No 1: 163-169].